

DEDE KORKUT KİTABI'NIN ŞAMANLIK TEMELİ*

Bi XUN

Dede Korkut Kitabı Türkçe konuşan milletlerin eski döneme ait kahramanlık hikâyelerinden oluşmaktadır. Tahminen 9-10. yüzyıllarda ortaya çıkmıştır. O dönemde geleneksel şamanlık eski Oğuz ve Kıpçak gibi Türkçe konuşan boylar arasında henüz çok yaygın olup, insanların manevî hayatının çeşitli yönlerini kuvvetli bir şekilde etkilemekte ve düzenlemekteydi. 14-15. yüzyıllara gelindiğinde şaman kültür çevresinde teşekkül eden bu kahramanlık hikâyeleri nihayet yazılı olarak son şekillerini almışlardır. Bu, aşağı yukarı 4-5 yüzyıllık bir süreci baştan geçirmiştir. Bu arada, İslâmiyet Türkçe konuşan milletler arasında hâkimiyetini sağlamış, gelişip büyümüş olan şaman kültürü kuvvetli İslâm kültürünün şiddetli darbesiyle silinmiştir. Bu durumda oluşumunu tamamlamakta olan *Dede Korkut Kitabı*'nın da bundan etkilenmemesi mümkün değildi. *Dede Korkut Kitabı*'nın mevcut iki nüshasında kullanılan dil Oğuz ve Kıpçak olmasına rağmen, onlar Arap alfabesiyle yazılmışlardır. Arap alfabesi ise kuşkusuz İslâmiyetle birlikte girmiş ve yayılmıştır. Bununla birlikte, *Dede Korkut Kitabı*'nda “Kur'an”, “Allah”, “Muhammed” gibi İslâm diniyle ilgili kelimeler ve “Allah korusun”, “Allahın Resulü Muhammed Seni bağışlasın” gibi İslâmî ifadeler sürekli karşımıza çıkmaktadır. Ancak İslâm kültürünün *Dede Korkut Kitabı* üzerindeki bu etkisi aslında yüzeyseldir. *Dede Korkut Kitabı*'ndaki kahramanlığı anlatan 12 hikâye şaman kültürü çevresindeki o eski havayı kaybetmiş değildir. O hâlâ Türkçe konuşan milletlerin eski şaman inancını, psikolojisini ve düşüncesini sergilemektedir.

---

* Bu yazı Milletler Neşriyatı tarafından Mayıs 1999'da Pekin'de yayımlanan “Geng Shumin Efendinin 70. Doğum Yılına Armağan” adlı kitaptan tercüme edilmiştir.

Dede Korkut Kitabı ve Korkut

Dede Korkut Kitabı gerçekten yaşamış tarihi şahıs olan Korkut'un adıyla adlandırılmış kahramanlık hikâyelerinin toplamıdır. İddialara göre, Korkut tahminen 8. yüzyılda yaşamış olup, hayatında sırasıyla üç hana danışmanlık yapmıştır. O hükümdarlık merkezinde bulunmakla kalmayıp, hükümdarlar zümresindeki iktidar kavgalarına doğrudan katılmıştır. Bununla birlikte, o kendi mevki, nüfuzu ve bilgeliğiyle düzeni ve huzuru korumuştur. Korkut hayattayken dış güçlerin saldırılarının önlenmesi, su kaynaklarının ve toprağın uygun bir şekilde kullanılması, halk arasındaki ihtilafların çözümü ile ilgili çeşitli kanun ve ceza kurallarının belirlenmesine başkanlık etmiş, ayrıca ziyafet, şölen ve defin gibi çeşitli törenleri yönetmiştir. O başarılı bir siyasetçi ve düşündürüdür. Onun faaliyetleriyle ilgili pek çok rivayet o hayattayken yayılmıştır. Oğuz ve Kıpçak boyları arasında geniş bir şekilde yayılan Korkut'a dair rivayetler *Dede Korkut Kitabı*'ndaki hikâyelerin kaynaklarından biridir. *Dede Korkut Kitabı*'nda da, 12 kahramanlık hikâyesinde anlatılan olayların hepsinin Korkut'un bizzat yaşadığı ve gördüğü, üstelik Korkut'un ağzından yayıldığı söylenmiştir. Onun için, *Dede Korkut Kitabı*'ndaki her hikâyede Korkut sürekli "han" sıfatı taşıyan kabile savaşçı kahramanlarının yanında hareket eder. O "han" sıfatı taşıyan kabile savaşçı kahramanları için çare tedbir bulur, sıkıntılarını giderir, onlar için koşturur. O her hikâyede çok ağırlığı olan bir şahsiyet durumundadır.

Bunun yanı sıra, Korkut hayattayken daha ziyade çok etkili bir şamandı. Aynı dönemdeki Oğuz ve Kıpçak gibi Türkçe konuşan boylar arasında itibarlı idi. Korkut'un şaman olarak sahip olduğu etkisi ve itibarı onun siyasetçi ve düşünür olarak sahip olduğu etkisi ve itibarının çok ötesindedir. Hatta denilebilir ki, çok ünlü şaman olduğundan dolayı hayattayken hanların danışmanı olabilmiş ve kendinin siyasetçilere özgü yeteneğini gösterme fırsatı bulabilmiştir. Fars tarihçisi Reşididdün'e göre, Korkut müslüman olmuştur. Ama Türkçe konuşan milletlerden çıkan risaleciler buna karşı çıkararak Korkut'un kendi inancını değiştirmiş

mediğini, aksine onun şaman olarak sahip olduğu yüce itibarının o dönemde ve sonraki uzun bir süre içerisinde İslâma karşı bir bayrak olduğunu söylemişlerdir. Gerçekten, Korkut öldükten uzun bir süre sonra, Özbek devleti dönemine geldiğinde, devletin hükümdarları İslâm dinini var gücüyle yaymak için katliam yaparak şamanları acımasızca yok ederlerken, Korkut hatta şamanlar tarafından dinin atası olarak görülmekteydi, ayrıca Tanrının yüce elçisi, şamanların koruyucu piri olarak kalabalık taraftarını celbetmeye ve birleştirmeye devam etmekteydi. Uzun bir süreden beri, Korkut şamanlığın sembolü olagelmmişti. Onun için, *Dede Korkut Kitabı*'nın önemli kaynaklarından biri olan Korkutla ilgili rivayetlerin şamanlığa özgü ağır mistik havası vardır. Korkut da şamanlara has ilâhî ışığıyla *Dede Korkut Kitabı*'nda kendini göstermektedir.

Kazak halkının gerçek yaşamında, şamanlar hem şarkıcı hem çalgıcıdır; hem hekim hem de kahindirler; onlara bilemeyecekleri ve yapamayacakları hiçbir şey yoktur diye bakılıyor. Şamanların bu kadar saygı görmelerinin temel nedeni Şamanizmin dine benzer bir çeşit mistik inanç faaliyeti ve hâdisesi olmasıdır. Bu tür inanç faaliyeti ve hâdisesinde baş rol oynayan şamandır. Şamanlığa göre, şamanların özel ruhları vardır. Onlar insanlarla ilâhlar arasındaki araçlardır. Onlar şamanlıktaki yüce ruh olan Tanrı tarafından insanlara gönderilmiştir. Onlar Tanrının çok sevdiği kimselerdir. Onları ölmüş ruhlar da sever ve korur. Onlar Tanrı ve ruhların iradesini iletirler. Ünlü şaman ve Şamanların atası olarak Korkut kişiler tarafından ilâh derecesinde görülmüştür. Kişiler Korkut'un annesinin şekil değiştirebilen, sihir yapan kudretli ruh "ber" ya da "dio" ya da "şio"nun kızı olduğuna inanmışlardır. Korkut'un beyaz kuş kanatlı elbise giyen ölmüş ruh "Kerkap"ın oğlu olduğunu söyleyenler de vardır. Yine bazı kimseler Korkut'u gök, yer ve yer altı dünyası arasında aracılık yapan ilâhî kuğunun doğduğunun söylerler; şöyle bir rivayet de vardır: Korkut'un annesi ona hamile kaldığı zaman tam bir sene boyunca yabanî atın kalça etini yemiştir, her yıl şiddetli doğum sancısı çekmiş, Korkut'u üç sene karnında taşıdıktan sonra ancak doğurmuştur; doğum öncesinde yer ve gök kararmış, rüzgâr çıkıp yağmur yağ-

mış, kumlar uçuşup taşlar yerinden oynamış, sel meydana gelip dev dalgalar oluşmuştur. Dokuz gün dokuz gece sonra rüzgâr kesilip yağmur dindiği, gökyüzü süzüldüğü zaman, Korkut konuşarak dünyaya gelmiştir. Korkut'un böyle olağanüstü ilâhî geçmişinden dolayı, onun söz ve hareketleri de normal şamanlarınkinden daha büyük bir etkiye sahiptir. Kişilerin bilinçaltında, Korkut Tanrının en büyük elçisi olup insanları temsilen Tanrıya onların arzularını iletebilir, insanlar adına ruh ve ilâhlarla kurabilir. *Dede Korkut Kitabı*'ndaki *Baybörü Oğlu Bamsı Beyrek Destanı*'nda, Beyrek ile Banu Çiçek birbirine aşk olurlar, Korkut bizzat Beyrek için kız istemeye gider, Banu Çiçek'in ağabeyi "Deli" Karçar Korkut'u öldürmek ister, Korkut Tanrıya sığınıp onun ismini çağırır. "Deli" Karçar kılıcını çekip elini kaldırarak Korkut'a doğru çalmak üzereyken, Korkut "Çalarsan, elin kurusun!" der. Tanrının iradesiyle gerçekten Karçar'ın elleri havada asılı kalır. Hikâyenin bu kısmında "Dede Korkut keramet sahibi idi, dileği kabul oldu" diye vurgulanmaktadır. Sonra Karçar yalvararak şöyle der;" Medet aman, el'aman, Tanrının birliğine yoktur güman, sen benim elimi iyileştiriver, Tanrının buyruğuna itaat edeceğim...". "Deli"Karçar üç kere yalvarır. Korkut ancak kendi ilâhî gücüyle onun elini önceki hâline getirir."Basat'ın Tepegöz'ü Öldürdüğü Destan"da, Tepegöz insanlara zarar verip onları perişan eder, insanlar ona karşı çaresiz kalırlar, o zaman Korkut Tepegözle konuşmaya bizzat kendisi gider. "Korkut Ata ilâhlarla ilişki kurabilen insan ..." o serbestçe ruhlarla ilişki kurabilir.Onun için "*Dede Korkut Kitabı*'ndaki birbirinden bağımsız, ama yine de birbiriyle bağlantılı olan on iki hikâyede Korkut baş karakter değildir, her hikâyede kabilenin savaşçı kahramanı baş karakter yapılmış, bu savaşçı kahramanların dövüş sanatı ve kahramanlık faaliyetleri övülmüştür. Ancak her hikâyede Korkut zaman zaman sahneye çıkar. O ya çocuk çağındaki kahramanlara ad verir, onların geleceği hakkında haberler verir; ya da kahramanlara geçmişini anlatıp geleceğini gösterir; ya da onlar için mutluluk diler, başarıları için dua

1 Doğrusu "Kam Pürenin Oğlu Bamsı Beyrek Destanı"dır-ç.

eder; ya da keramet sahibi olarak özel yeteneğiyle onlar için ruhlarla ilişki kurup şamanlık görevini yerine getirir. “*Dede Korkut Kitabı*’nda bu savaşçı kahramanların yetişmeleri, yiğitlikleri ve onların başardıkları büyük işlerle de halkın şamanlığa olan samimî inancı anlatılmakta, şamanlıkta dilin gizemli gücü gösterilmekte, şaman olarak Korkut’un kutsallığı ve onun yüce manevî gücü ifade edilmektedir.

Çok İlâhlî İnanç ve Tanrıya Tapma

Şamanlık ilkel inanç temelinde olgunlaşan ve gelişen bir çeşit halk inancıdır. İlkel inançtaki ilâhların hemen hemen hepsi şaman adı altında toplanmıştır, dolayısıyla şamanlık dünyası da ilâh ve ruhlarla dolu bir dünyadır. *Dede Korkut Kitabı*’nda eskiye ait pek çok ilâhı bulmak mümkündür, içlerindeki bazı ilâhlar tarih akımının yıkılmasıyla şekil değiştirmiş olabilir, onların eski dönemdeki ilâhî pırıltısı sönmüş olabilir, ama yine de onların eski hâlini ayırt etmek mümkündür. Meselâ, *Basat’ın Tepegöz’ü Öldürdüğü Destan*’da baş kahraman Basat tasvir edilmeye başlarken insanların bir aslanın atları rahatsız etmekte olduğunu ve bu aslanın ayaklarının insan ayakları olduğunu gördükleri söylenir. Yani Basat’ın yarı insan yarı hayvan görünüşü onun muhtemelen eski bir ongun olduğunu gösterir. O sıradan bir insan değil, ilâh olduğu için insanların baş edemedikleri dev Tepegöz’ü yenebilmiştir. Gerçekten *Dede Korkut Kitabı*’ndaki pek çok savaşçı kahramanın üzerinde ilâhların gölgesini fark etmek mümkündür. Meselâ, Kara Göne “Kara boğa derisiyle örtülmüş beşikte büyüyen, hiddeti tutunca kara taş kül eyleyen”, Kazan Bey’in evlatlığı Aruz Koca “at ağızlı” altmış ögeç derisinden kürk eylese topuklarını örtmeyen, altı ögeç derisinden külâh etse kulaklarını örtmeyen, kolu budu irice”; Buğraz Emen² “hiddeti tutunca bıyıklarından kan gelen, bıyığı kanlı”; Karaçuk Çoban’ın kullandığı sapanın ayası “dana derisinden, kolları üç koyun derisinden idi”, o “sapan her atınca on iki batman taş atardı, attığı taş yere düşmezdi, yere dahi düşse toz gibi savrulurdu, ocak gibi oyu-

2 Doğrusu “Bügdüz Emen”dir -ç.

lurdu, taşın düştüğü yerde üç yıla kadar ot bitmezdi” şeklinde tasvir edilmektedir. Bu tasvirler sanki edebî abartmalar değil, aksine onların üzerinde yansıtılan efsane kahramanlarının tipi ve davranış özellikleri gibi geliyor. *Dede Korkut Kitabı*'nda insanları yiyen Tepegöz, korkunç aslan, boğa, deve gibi pek çok dev bulunmaktadır. Bunlar da kuşkusuz Şamanizmin ruhlar dünyasının üyeleridir.

Şamanizmdeki çok ilâhlı inanç her şeyde ruh bulunduğu görüşüne dayanmaktadır. Şamanizme inanan milletlere göre, dünyadaki her şeyde ruh vardır, hepsi birer gizli güce sahiptir. Dolayısıyla *Dede Korkut Kitabı*'nda gerek doğal nesnelere olsun, gerekse insan yapımı eşyalar ya da doğa hâdiseleri olsun, hepsine sürekli ruh verilmektedir. Meselâ, *Salur Kazan'ın Evinin Yağmalandığı Destan*'da şöyle bir bölüm vardır: Salur Kazan gördüğü rüyadan yurdunda bir terslik olduğunu hissettiği zaman, alelâcele yurduna doğru koşar. Yolda Kazan bir suya rastlar ve “Su Tanrı yüzü görmüştür, ben bu sudan haber alayım” diye düşünür. Böylece o suya sevdiklerinin akıbetini sorar; o yine bir kurda rastlar ve “kurt yüzü mübarektir, kurttan haber alayım” diye düşünür, kurda sevdiklerinin akıbetini sorar; o bir kara köpeğe rastlar ve kara köpeğe de sevdiklerinin akıbetini sorar, bunun üzerine kara köpek onu şiddetli savaşın olduğu bir alana getirir. Araştırmacılara göre, Şamanizmde Tanrıya tapma, ilk önce suya, yani doğaya tapmadan kaynaklanmıştır. Buradaki “Su Tanrı yüzünü görmüştür” ifadesi bunun güzel bir dayanağıdır. Kurt bir çeşit ilâhî hayvandır. O Türkçe konuşan milletler arasında etkisi çok büyük olan totemik hayvan idi. Eski Türklerin ilk anasının bir dişi kurt olduğu söyleniyor. Onların evlâtları olan Kazaklar arasında da kurt Tanrısal hayvan olarak görülmektedir. Suyun da, kurdun da özel bir ruha sahip ilâhî varlıklar olduğu açıktır. Onun için Salur Kazan onlara sevdiklerinin akıbetlerini sorar. *Dede Korkut Kitabı* bir bakıma şamanlığın kutsal dünyasını gözler önüne sermektedir. Çeşitli ilâhlar bulunan bu dünyada her yer gizemli sis perdesiyle örtülüdür.

Ancak Şamanizmdeki pek çok ilâh içerisinde tesiri bakımından en yücesi Tanrıdır. *Dede Korkut Kitabı*'nda, çocukluk çağındaki kahramanlara hep Korkut ad verir, her ad vermeden sonra, Korkut: “Adını ben verdim, yaşını Tanrı versin” der. Kahramanlar savaşa giderlerken Korkut yine: “Yüce Tanrı sizi korusun, zaval vermesin”, “Tanrı muradına erdirdin” der. İnsanlar Tanrının dünyanın ve insanoğlunun yaratıcı ve sahibi olduğuna inanırlar. Bu nedenle *Dede Korkut Kitabı*'nda Tanrının bulunmadığı zaman ve mekân yoktur. İnsanlar ya ona dua ederler, ya da onun merhametine sığınır, ya da ona şükran ve saygılarını bildirirler, ya da onun adıyla yemin ederler, yani insanlar her zaman ve her yerde onun gölgesi altındadırlar.

Tanrı şaman inancında en yüce ilâhtır. “Tanrı” kelimesi doğada gök ve inançta “gök ilâhı” olmak üzere iki anlama gelmektedir. Bu Tanrının ilk önce doğa ilâhı karakterine sahip olduğunu ifade eder. Şaman efsanelerine göre, kainat başlangıçta uçsuz bucaksız sudan ibaret olup, Tanrı ondan dünyayı, insanları ve bütün varlıkları yaratmıştır. Tanrı inancı şamanlığın çekirdeği olmuştur. Yazılı kaynaklara göre, eski Hunlar ruhlara ve göğe taparlardı. Buradaki “gök” Tanrını gösterir, “Tarihname”de Hun hükümdarına “göğün oğlu” anlamında “Tanrı-kut” shanyu denmektedir. Chengli “Tanrı” kelimesinin Çincedeki değişik yazılışlarıdır. Eski Türkler de Tanrı inancı altında birleşmişlerdir. Türkçe konuşan milletlerin ortak kültür mirası olan Orhun Yenisey yazıtlarında bu husus yine karşımıza çıkar. Yazıtlarda eski Türklere kut veren, onları afet ve belâlardan koruyan ve onların savaşlarda zafer kazanmalarını sağlayan, yine onların kağanlarına hükümdarlık hakkını veren Tanrı tekrar tekrar övülmektedir. Eski Türkler Tanrıya karşı minnet ve saygı duygularıyla doluydular. Türkçe konuşan milletlerin dünyaya görüşünde Tanrının etkisi derin ve sarsılmazdır. Mesalâ, bugüne kadar “Tanrı korusun”, “Tanrı merhamet etsin”, “Tanrı vursun”, “Tanrı cezasını versin” gibi dua ve beddualar sadece Kazak halk edebiyatı eserlerinde değil, kişilerin günlük konuşmalarında da sık sık kullanılmaktadır. Tanrı dünyadaki yaşam ve ölümüne hükmeder, insanlar arasındaki talih ve talihsizliği, musibet ve mutluluğu dü-

zenler, onun için *Dede Korkut Kitabı*'nda da Tanrıyı dile almadan geçilemezdi, her zaman ve her mekânda Tanrı korkusunu ifade etmeden geçilemezdi,

Dede Korkut Kitabı'ndaki *Oğuz. Duha Koca Oğlu Deli Dumrul Destanı*³nda şöyle bir hikâye anlatılır: Dumrul kendini çok güçlü ve yiğit sanarak Tanrıyı hiçe sayar, dolayısıyla yaradan Tanrıyı kızdırır. Tanrı Azraile Dumrul'un canını almasını emreder. Dumrul'un yalvarması üzerine Tanrı onu bağışlamaya karar verir, ancak bunun için Dumrul'un yakınlarından biri onun yerine can vermelidir. Bunun üzerine, Dumrul baba ve annesine gidip onlardan birinin kendisi için can vermesini umut ederek yalvarır. Ancak onlar dünya tatlı can aziz diyerek Dumrul için canından geçmeye razı olmaz. Böylece Dumrul çaresiz hanımıyla vedalaşıp kendi canını teslim etmeye hazırlanır. Hiç ummadık bir anda Dumrul'un hanımı onun için canını vermeye razı olur. Dumrul hanımıyla yaşamda da , ölümde de birlikte olmaya karar verir ve Tanrıya eğer alacaksa karı koca ikisinin canını birlikte alması için yalvarır. Tanrı karı koca ikisinin gerçek aşkından etkilenir, derhal Azraile Dumrul'un baba ve annesinin canlarını almasını emreder ve Dumrul ile hanımına 140 yıl ömür verir.

Oğuz. Duha Koca Oğlu Deli Dumrul Destanı'nın insanlara ilettiği gibi: Tanrı görünmeden her an insanların söz ve hareketlerini izler, insanların kaderlerini elinde tutar, insanların yaşamaları ve ölmelerine, dertli veya mutlu olmalarına karar verir, onun için Tanrıya karşı çok saygılı olmak lâzımdır.

Yüce Dağlara, Mağaralara Tapma ve Tepegöz

Tanrıya tapmak, gök ilâhına inanmak ve tapmak demektir. Bunun mukabili ise yer ilâhına inanmak ve tapmaktır. Orhun Yenisey yazıtlarında “yer su” ilâhı denen bu yer ilâhından bahsedilmiştir. Türk bilim adamı Abdülkadir İnan'ın dikkat çektiği gibi, “yer su” ilâhının temsilcisi dağ olup ona inanma ve tapmalar, genellikle yüce dağ ve mağaralara inanma ve tapma adı altında toplanmıştır. Dola-

3 Doğrusu “Duna Koca Oğlu Deli Dumrul Destanı”dır -ç.

yısıyla yüce dağ ve mağaralara tapma şamanlıkta fevkalâde önemli bir konu olmuştur. Yüce dağ ve mağaralar tapınma aracı olarak eski efsanelerde çok güçlü bir Tepegöz şeklinde ifade edilmiştir. Sonraki nesil olan Kazak halkına göre, Tepegöz insan şeklinde olup, çok uzun boyludur ve insanüstü kuvvete sahiptir, sadece alnında parlayan bir tek gözü vardır, işi insanları yemektir. *Dede Korkut Kitabı*'ndaki *Basat'ın Tepegöz'ü Öldürdüğü Destan* bugün Tepegözle ilgili bilinen en mükemmel efsanedir. Onun özeti şöyledir: Bir defasında, Oğuz kavmi düşmanın saldırısına uğrayınca insanlar ürkerek göç ederler. Aradan bir müddet geçtikten sonra, insanlar tekrar eski yurduna dönerler ve atlarına saldıran bir “arслан”ı fark ederler. Bu “arслан”ın arka ayakları insan ayağına benzemektedir. Aslında, bu “arслан” insanlar ürkerek kaçarken düşürdükleri bir çocuktu. Şimdi o bir arslan tarafından beslenip büyütülmüştür. Kişiler onu bulup evine götürür ve Dede Korkut ona Basat ismini verir. Oğuzların yerleştikleri yerde bir “Uzun pınar” olup, periler sürekli buraya gelip konurlar. Bir keresinde, kanatlı periler geldiklerinde, bir koyun çobanı keçesini onların üzerine atarak birini yakalar ve tamah ederek münasebette bulunur. Peri kızı uçar ve çobana: “Gelecek sene bendeki emanetini alabilirsin, ama bununla Oğuzun başına felâket getirdin” der. Ertesi yıl yazda, çoban “Uzun pınar”ın yanında parıl parıl parlayan bir kütle görür. Peri kızı gelerek bunun çobanın emaneti olduğunu söyler. Çoban dehşete düşer. Sonra, parıl parıl parlayan bu kütle kişiler tarafından tekmelendikçe büyür, sonunda kütle yarılr ve içinden tek gözlü bir çocuk çıkar, bu daha sonraki Tepegöz'dür. O zaman Basat'ın babası onu evine götürüp besler, ayrıca bir dadı getirip ona emzirtir. Tek gözlü çocuk bir emer, dadının bütün sütünü bitirir, iki emer, dadının bütün kanını bitirir; üç emdiğinde, dadının canını çıkarır. Sonra yine birkaç dadı getirirler, onlar da ilk dadı gibi helâk olurlar. Bunun üzerine, kişiler onu günde bir kazan sütüyle beslerler ve yavaş yavaş büyütürler. Ancak o, diğer çocuklarla oynarken ya onların kulaklarını ısırır ya da burunlarını yer, halk bundan çok rahatsız olur, Basat'ın babası çaresiz Tepegöz'ü kovmak zorunda kalır. Bu sırada, Tepegöz'ün annesi, yani peri kızı gökten uçarak gelip Tepegöz'e bir yüzük

takarak onun için dua eder. Tepegöz'ün sadece tek gözü etlidir, onun dışında bütün vücuduna ne ok, ne kılıç, ne ateş işler. Böylece Tepegöz Oğuz'dan ayrılıp dağa çıkar ve dağın tepesindeki mağaraya saklanarak yol kesip adam yemeye başlar. Civardaki insanların hepsini yiyip bitirir, onun kanlı ağzı Oğuz'a uzanır. Oğuzlar zorda kalır, bunun üzerine pek çok kez toplanıp Tepegöz'ün üzerine varırlar, ama hepsi Tepegöz tarafından perişan edilir. İnsanlar Korkut'tan yardım isterler, onun Oğuz adına Tepegöz'le anlaşmasını rica ederler. Sonunda anlaşma yapılır, buna göre Oğuz her gün Tepegöz'ün yemesi için iki adam ve beş yüz koyun verecektir. Böylece Oğuzlardan her aile sırayla kendi oğullarını Tepegöz'e gönderirler. Oğuzların Tepegöz'den çekmedikleri kalmaz. Basat halka zarar veren Tepegöz'ü yok etmeye karar verir. O, Tepegöz'ün saklandığı yüce dağa gelir, Tepegöz güneşlenmektedir. Basat Tepegöz'e ardı ardına üç kez ok atar, oklar Tepegöz'ün üzerine düşer, Tepegöz sadece sırtının kaşındığını hisseder, herhangi bir zarar görmez. Atılan oklar Tepegöz'ün vücuduna değdiğinde parçalanırlar. Tepegöz sonunda Basat'ı fark eder ve eliyle Basat'ı kaldırıp inine getirir ve onu kendi çizmesinin koncuna sokar. Basat yanında taşıdığı hançerle Tepegöz'ün çizmesini yarararak dışarı çıkar ve Tepegöz'e yemek pişirmekte olan bir adamı görür. Basat bu adamdan ocağa şiş koymasını ister ve Tepegöz uykudayken kızmış şişi onun tek gözüne basar. Tepegöz tamamen kör olur. Bu sırada, Tepegöz koyunları mağaradan çıkarıp boşaltırsa Basat'ı kolay yakalayacağını düşünür. O mağaranın kapısını tutup: "Bre koyun başları, erkeç, bacaklarımın arasından geç" der. Tepegöz bir taraftan eliyle koyunları sıvazlayarak tanımaya çalışır, diğer taraftan koyunları bir bir mağaradan çıkarır. Basat fırsat kollayıp derhal bir koçu keser ve derisini kuyruğu ve başı olduğu hâlde bütün olarak yüzer, onu üzerine geçirir ve diğer koyunlarla birlikte mağaradan çıkar. Tepegöz, Basat'ı fark ettikten sonra, onu takip eder ve Basat'la şiddetli bir savaşa girişir. Basat sonunda Tepegöz'ün kılıcıyla onu öldürür.

Basat'ın Tepegöz'ü Öldürdüğü Destan aslında eskiye ait Tepegöz destanıdır. Bu tür Tepegöz efsaneleri Çindeki Altay dil ailesine mensup milletler arasında

çok yayındır. Hatta bu doğudan Avrasyayı aşarak Yunan eusanelerine girmiştir. Bugüne kadar gelen Altay dil ailesine mensup milletlerin sözlü anlatı eserlerinde, Tepegöz'e rakip kahramanın ismine genellikle "Mergen" kelimesi ilâve edilir. "Mergen" Altay dil ailesine mensup milletler için ortak olan bir arkaik kelimedir. Türkçe konuşan milletlerin efsanelerine göre, eskide Yurgin adında bir yer ilâhı olmuştur. Yurgin'in oğlu olan Mergen ise av ilâhıdır. Kahramanın ismine ilâve edilen "Mergen" bu kahramanların aslında ilkel balık avcılığı dönemindeki efsane kahramanları olduklarının gösterir. *Basat'ın Tepegöz'ü Öldürdüğü Destan*'daki kahraman Basat'ın aslan tarafından beslenip büyütülmesi ve yarı insan yarı hayvan görünüşünde olması da onun ilkel döneme ait bir ilâh olduğunu gösterir. Çin'deki Altay dil ailesine mensup milletlerin sonraki nesilleri arasında yaygın olan Tepegöz ve onunla ilgili rivayet ve hikâyelerde ilkel balıkçılık dönemine özgü yaşamın silik hatıraları korunmuştur. Çin'in Kuzeydoğusunda yaşayan Evenkiler arasında yaygın olan milletin menşei ile ilgili bir rivayette okçu kahraman Mergen'in Tepegözle olan mücadelesi anlatılmaktadır. Onda şöyle denir: "Çok eskide Mergen adında bir insan varmış. O cigerotu yer, yay ile ok atarak avlanır ve odun yakarak hayvanların etlerini kızartıp yermiş. Sonra Saharın nehri kıyısında av kalmayınca, atla nehirden karşıya geçerek av aramış. Kayabaşında o tek gözlü iri yarı bir adam görmüş..." Kazaklar arasında söylene gelen "Alik Mergen" hikâyesinde baş kahraman Alik Mergen'in Tepegöz'ü yok edişi anlatılmaktadır. Hikâyede baş kahramanın hayatı anlatılırken şöyle denir: "Çok çok eski zamanlarda Alik Mergen adında bir kişi yaşamış. O çok usta okçu olup, fevkalâde cesur, akıllı ve becerikli imiş. Fakir olduğu için avlanarak geçinirmiş. O her zaman fakirleri bir araya toplayıp onların dertlerine çare bulur, geçim yollarını öğretirmiş, bununla kalmayıp avladığı her şeyi ortaya koyar, aç ve çıplaklara eşit bir şekilde paylaştırıp verirmiş..." Bu rivayet ve hikâyeler ilkel dönemdeki yaşam manzarasını edebî bir şekilde yansıtmaktadır. Bunlar Tepegöz'ün ve onunla ilgili hikâyelerin eskiliğini, balık avcılığı döneminin ürünleri olduklarını göstermektedir. Tepegöz ise ilkel insanların dağlara ve kaya mağ-

ralarına tapmalarını anlatmak için kullanılmıştır. Altay dil ailesine mensup milletlerin cedlerine göre, yüce dağların tepelerindeki kaya mağaralarında mutlaka Tepegöz yaşardı. Onun için, Altay dil ailesine mensup milletlerin Tepegözle ilgili anlatı eserlerinde, Tepegöz anlatılırken hemen hemen hepsinde onun yüce dağların tepelerinde saklandığı veya yüce dağ tepelerindeki kaya mağaralarında gizlendiğinden bahsedilir.

Basat'ın Tepegöz'ü Öldürdüğü Destan'da Tepegöz'ün dünyaya gelişi, büyümesi, insanlara yaptığı kötülükler ve onun yok edilişi detaylı bir biçimde anlatılmıştır. Bu Tepegöz'ün ortaya çıkışının eski dönemdeki yüce dağ ve mağaralara tapmayla doğrudan ilişkili olduğunu daha açık bir şekilde göstermekte ve eski dönemde yaygın olan insanın dağa ibadet etme âdetini ifade etmektedir. Yüce dağ ve mağaralara tapma şamanlığın önemli konusudur. Bulutlarla boy ölçüşen yüce dağlar eski insanlarda pek çok ilginç fikirleri doğurmuştur. Eski insanlara göre, yüce dağlar gök ile insanları ayırmakta hem bağlamaktaydılar, oralar gizemli yerlerdi. Dağlardaki mağaralar ise ilk insanoğlunu koruyan yerlerdi. Bu yüzden geçmişte ve bugün şaman inancındaki Türkçe konuşan kabileler ya da milletler eski efsanelerinde insanın ilk olarak dağlarda yaratıldığını, dolayısıyla kendi atalarının da dağlarda ortaya çıktıklarını ya da dünyaya geldiklerini açıkça ifade etmektedirler. Altaylıların insanın menşei ile ilgili efsanesinde şöyle anlatılır: Başlangıçta insan şeklindeki büyük bir dağda bir delik varmış. Sonra seller orayı çamurla doldurmuş, yel (hava) ve ışığın etkisiyle o dağ gebe kalmış gibi bir hâl almış, sonra bu delikte insanın ilk atası dünyaya gelmiş. Eski Türklerle göre, bir dişi kurt mağarada insanla birlikte olup eski Türklerin ilk atasını doğurmuştur. Kazakların Nayman kabilesinin bir boyu olan Elçin Naymanları da kendilerinin bir dişi kurdun mağarada bir yiğitle birlikte olmasından doğan nesil olduklarını açıkça ifade ederler. Dağlar ve dağlardaki mağaralar insanoğlunun ve milletlerin menşei ile ilgili rivayetlerin temel unsuru olarak insanların yü-

ce dağlara ve dağlardaki mağaralara olan saygısını ifade etmeye devam etmektedir. Ancak korkunç dağlardaki o soğuk havasıyla insanı ürperten mağaralar kurt ve aslan gibi vahşî hayvanların da yaşadıkları yerlerdir. İlk çağlarda insanlarla vahşî hayvanlar bu sığınakları ele geçirmek için ölüm kalım mücadelesi vermişlerdir. Bunun insanlarda derin izler bırakmaması mümkün değildir. Dalaradaki mağaraların dehşet ve korkusunun ilkel insanların kalbinde yarattığı baskı çok büyüktür. İşte bu yüce dağlara ve dağlardaki mağaralara tapmayı ortaya çıkarmış ve Tepegözle ilgili rivayetlerin psikolojik temelini oluşturmuştur.

Büyü Fikri ve Büyücülük

Şamanizm büyü nitelikli bir dindir. İlâh ve ruh fikri ile büyü fikrinin birleştirilmesi bu dinin en belirgin özelliğidir.

Büyü doğaüstü güçlerin yardımıyla insanları, işleri ve nesnelere etkileme ya da kontrol altına almaya yönelik yöntemdir. Büyü yapma şöyle bir anlayışa dayanmaktadır, yani: “Kainattaki bütün varlık, ister insan olsun, ister nesne olsun, cansız değildir, gizemsiz değildir”. İnsanlar belirli usul ve yöntemlerle onları kullanarak kendi amaçlarına ulaşabilirler. *Dede Korkut Kitabı*’ndaki pek çok olay ve ipucu genellikle büyü yapma yöntemlerini yansıtır. *Basat’ın Tepegöz’ü Öldürdüğü Destan*’da Basat Tepegöz’ün bulunduğu mağaradan çıkmak için üzerine koyun postu geçirir; *Baybörü Oğlu Bamsı Beyrek Destanı*’nda kahraman Beyrek düşmanın zindanından kaçtıktan sonra bir deve çuvalını delip üzerine geçirir ve şaşkın deli ozan oluverir. Bütün bunlar büyü yöntemiyle şekil değiştirerek belli bir amaca ulaşma çabalarıdır. Ancak büyü Şamanizme has değildir, büyü fikriyle ilâh ve ruh fikrinin aslında doğal ilişkisi yoktur, sadece şaman büyücülerinin faaliyeti ve çabalarından dolayı, ilâh ve ruh fikri büyü fikriyle bütünleşmiştir. Kazakların şaman inancında, kuğu yukarı, orta ve aşağı dünyayı birbirine bağlayan, Tanrı, insan ve ruhların birbirleriyle irtibatını sağlayan kutsal kuş olup, Tanrının yüce elçisidir. Şaman büyücülerinin ilk atası Korkut ku-

ğunun oğlu olarak görülür. Bu onun şaman büyüçülerine has özel ruha sahip olduğunu göstermektedir. Eski Kazakların şaman büyüçüleri büyü yaparlarken kuğu tüyünden yapılmış elbiselerini giyer, kuğu biçimindeki kopuzlarını çalar, kopuzun üzerine yine kuğu tüylerini takarlarmış. Bunlar, kuşkusuz, şaman büyüçülerinin büyü ile şekil değiştirme çabalarıdır. Onlar bu tür büyü ile şekil değiştirerek vücutlarına şaman büyüçülerine özgü özel ruh kazandırmak ve ruhlarla ilişki kurmak için kutsal kuş olan kuğu gibi ilâhî güce sahip olmaya çalışırlar. Sonraki nesil Kazaklardaki şaman büyüçülerinin, kendilerini bu şekilde süslemeler de, kuğu rengini almak için hep beyaz giyinmeleri, aynı şekilde büyü ile şekil değiştirme çabalarıdır. Büyü fikrine göre, ruhlar daha fazla güce sahiptirler. Onun için büyüçülerin ruhlarla birlikte olmaları da şamanlık dünyasına daha gizemli görünüm kazandırmaktadır. Şamanlık temelinde tamamlanan *Dede Korkut Kitabı*'ndaki hikâyelerde anlatılan olaylar da bu nedenle çok karışık ve değişiklidir. *Oğuz. Duha Koca Oğlu Deli Dumrul Destanı*'nda beyaz giyinmiş Azrail Tanrının emriyle aniden Tanrıyı tanımayan Dumrul'un canını almaya iner, Dumrul kılıcını çıkarıp Azraile çalmak üzereyken, Azrail bir güvercine dönüşüp uçar gider; Dumrul atına binip doğanı eline alarak onu takip eder, yolda birkaç güvercini yakalayıp evine dönerken Azrail birden bire onun karşısına çıkar, Dumrul atından düşüp bayılır. *Basat'ın Tepegöz'ü Öldürdüğü Destan*'daki Tepegöz aslında etten vücuda sahip yaratıktır, kanatlı peri ona bir yüzük verdiği için onu kılıç kesmez, ateş yakmaz, ona ok işlemez, sadece tek olan gözü etlidir. Basat Tepegözle dövüşürken Tepegöz: "Yüzüğümü pamağına tak, sana ok ve kılıç kâr eylesin" der. Basat yüzüğü alıp kendi parmağına takar. Tepegöz hançerle Basat'ın üzerine çalar, Basat hızlı bir şekilde kendini kenara çeker, görür ki, yüzük gene Tepegöz'ün ayağı altındadır. Tepegöz Basat'ı yine bir künbete alıp girer ve künbetin kapısını sıkı kapatıp Basat'ı künbetle birlikte yok etmek ister, Basat dua edince künbetin yedi yerinden kapı açılır ve Basat künbetten çıkar. Te-

pegöz künbeti büyük bir mağara hâline getirip Basat'ı oraya sokar ve orada iki kılıç var, biri kınlı, diğeri kınızsız, kınızsız kılıç beni keser der. Basat mağaraya girip kılıcını mağara duvarında sallanıp duran kınızsız kılıca uzatır, Basat'ın kendi kılıcı iki parça olur; bir ağacı getirip uzatır, ağaç da iki parça olur. Sonunda Basat yayı ile o kılıcın asıldığı zinciri vurur ve kılıcı alır, onunla Tepegöz'ü öldürür. *Dirse Han Oğlu Boğaç Han Destanı*'nda namertlerin kurduğu tuzaktan dolayı kahraman Boğaç Han babasının attığı okla yaralanıp ölümle burun buruna gelir. O anda Hızır gelip onun yarasını üç kere sıvazlar ve ona anne sütüyle dağ çiçeğinin yarasını iyileştireceğini söyler. Böylece, Boğaç'ın annesi kırk cariyesine dağ çiçeği toplamalarını emreder hem kendi göğsünü sıkar; bir sıkar südü gelmez; iki sıkar birkaç damla süt gelir; üçüncü defa sıkınca kan karışık süt fışkırır. Anne kan karışık süt ile dağ çiçeğini Boğaç'ın yarasına sürer. Kırk gün sonra Boğaç iyileşir. Bunlar şaman büyüünün gizleriyle örtülmüştür.

Şaman büyüü yapma sırasında, dilin büyüü özel yer tutar. Dil zaten insanların anlaşma vasıtasıdır. Ama ilkel insanlara göre, dilin özel sihri gücü vardır, onun için dil yavaş yavaş inanma konusu olmuştur. Dile inanma Şamanizme inanan milletlerde çok yaygındır. Şamanlık sistemine sokulan bu tür dile inanma, şaman büyüü yapmanın önemli yöntemi olmuştur. Kişiler dilin “sihri gücü”nden yararlanarak dua ederler, mutluluk dilerler, beddua ederler, yemin ederler, hatta ruhlarla ilişki kurmada da dilin gücünden yararlanırlar. Ancak dilin sihri gücü belirli şaman ayiniyle birleştirildiği zaman maksimum derecede etkili olur. Bu tür dil büyüünün ifadelerini *Dede Korkut Kitabı*'nda yer yer görmek mümkündür. Özellikle şunu böylemek gerekir ki, *Dede Korkut Kitabı*'nda sürekli şöyle bir olay karşımıza çıkar: Savaşçı kahramanlar savaş meydanlarında ya da güçlü düşmanla karşı karşıya geldiklerinde “Korkut”un kopuzunu çalarak yemin ederler ya da düşmana harp ilân ederler. Bu tür olaylar hakikatte eski dönemlerdeki orduyu harekete geçirme öncesinde yapılan şaman ayinlerini yansı-

tırlar. Gerçek hayatta, şaman büyücüleri ayin yaparken kopuz çalıp şarkı söyleyerek ruhlarla diyalog kurarlar. *Dede Korkut Kitabı*'ndaki ellerinde kopuz taşıyarak savaş meydanına çıkan savaşçı kahramanların üzerinde şaman büyücülerinin sureti açıkça gözüktür ya da onlar şaman büyücülerinin ta kendileridir. Söylentilere göre, şaman büyücülerinin ilk kopuzu ve kopuzun ilk ahengi Tanrı tarafından doğrudan Korkut'a verilmiştir, dolayısıyla onlar Korkut'un kopuzu ve Korkut kopuzunun ahengi diye adlandırılırlar. Onlar çok etkilidirler. Hikâyelerde savaşçı kahramanların Korkut kopuzu çalarak yemin etmeleri ya da düşmana harp ilân etmelerinin Şamanizme özgü dil büyüsü yapmanın bir çeşit yansıması olduğu açıktır. Onlar bu yemin etme ya da harp ilân etmede dil gücünden maksimum seviyede yararlanıp düşmanlarının üstesinden gelirler, zafer kazanırlar.

Dede Korkut Kitabı'nda yine pek çok yerde rüya anlatılmaktadır. Rüya ilkel inancın bir çeşit kalıntısı olup aslında büyü kategorisine ait değildir. Ancak Şamanizm gelişme sırasındaki kendiliğinden ortaya çıkan durumları kendi haline bırakmış, böylece gelişigüzel pek çok inanç âdetleri oluşmuştur. O hemen hemen bütün ilkel inançlardan kalma görüş ve faaliyetleri günlük hayat düzenine sokmuş ve onları ilâh ve ruh fikriyle birleştirip yoğurmuştur. Rüya da diğer ilkel inançlardan kalma inanmalarla birlikte, şaman inanç sistemi içerisinde, çok derin bir şekilde kişilerin manevî hayatına yön vermektedir.

Salur Kazan'ın Evinin Yağmalandığı Destan'da şöyle bir bölüm vardır: Salur Kazan'ın evi düşman tarafından yağmalandıktan sonra, dağda avlanmakta olan Salur Kazan korkunç bir rüya görür ve rüyadan şaşarak uyanır. O şöyle der: "Rüyamda yumruğumda çırpınan benim şahin kuşumu ölüyor gördüm, gökten yıldırım ak otağımın üzerine çakıyor gördüm, kapkara duman yurdumun üzerine dökülüyor gördüm, kuduz kurtlar evimi dişleyip yırtıyor gördüm, kara deve ensemden kavrar gördüm, kargı gibi kara saçımı uzanıyor gördüm, uzanarak gözümü örtüyor gördüm, bileğimden on parmağımı kanda gördüm, pek çok ya-

bancı insan gördüm. Hanım kardeş benim bu rüyamı yor bana". Bunun üzerine, Kara Göne şöyle der: "Kara bulut dediğin senin devletindir, kar ile yağmur dediğin senin askerindir, saç kaygıdır, kan karadır. Geri kalanını yoramam, Tanrı yorsun" Rüyâ yorumunda da Tanrının takdirine ihtiyaç duyulması şamanlığın ilâh ve ruh fikri doğrultusunda mükemmelleştiği ve geliştiğini göstermektedir. Dede Korkut Kitabı'nın şamanlık temeli de burada yatmaktadır.

ÇEV. ALİMCAN İNAYET